

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

«ՅԱՂԹՈՂ ԵՒ ՍՈՒՐԲ ՀԱՅՐԱՊԵՏ...»

Յաճախանք մը կայ՝ մեր հին մատենադրութեան մէջ, կարգ մը աւանդութիւններու՝ հրաշախառն նոյնիսկ, որոնք, որքան արտայայտիչ նոյնքան բազմիմաստ լեզադրանքներ ունին, երբ, միտքը, տրամադիր ըլլայ ընդունիլ անոնց թաքուն խորհուրդը: Այս մտածումին ընդմէջէն դիտուած՝ այս աւանդութիւնները յաճախ կը բերեն մեզի հզօր անձնաւորութիւններու կեանքէն յատկանշական վկայութիւններ, այդ դարերուն խոր կնիքով և հոն, գործօն և ազդեցիկ մտայնութեան դրոշմով, և, որոնց ընդելուզուած է՝ զրեթէ միշտ, հրաշալին:

Ի՞նչ փոյթ թէ արդի միտքը, արագ ու աճապարոտ, անտրամադիր ըլլայ արժեւորելու այդ ամէնը այնպէս ինչպէս որ վախել է, և նոյնիսկ աւելի առաջ երթալով գանձնաք միահաղոյն ուրանալու աստիճան, մինչ քացայայտ է թէ ոչինչ այնքան թանկարժէք է որքան այս կարգի հրաշախառն աւանդութիւնները, և, որոնց տեղը ժամանակակից միտքին համար, մեծ է ինքնին: Այդ աւանդութիւնները, հրաշքներով նոյն իսկ, կը խորհրդանշեն այդ դարերուն իմաստութիւնը, շօշափելի պատկերներու ներքեւ, երբեմն, աւելի հարազատ, աւելի թելադրական, որքան չեն իսկ ստոյգ պատմութեամբ մեզի հասած զրուագումները:

Ժողովուրդները յաճախ իրենց այս կարգի յորինումներուն մէջ զրածն են կեանքին ամբողջական փորձառութեան փաստը, նոր բառով մը, աշխարհայեացքը նոյնիսկ, այնպէս որ աւելորդ պիտի չըլլար անոնց ուսումնասիրութեան ընդմէջէն հասնիլ փորձել այդ ժողովուրդներուն ամենէն խոր հոգեբանական տարրերուն: Ասոր համար է, անշուշտ, որ քրիստոնեայ եզրպտօսի աւանդութիւնները ունին ստէպ իրենց սուրբերու համար անապատէն ջուրեր վազցնելու հասկնալի հրաշագործութիւնները, ինչպէս կը պատմեն եզրպտական գրչագիրները ուսումնասիրող գիտունները, անոնց լուսանցադարդերու և խորանադարդերու մէջ ջուրի կապոյտ ժապաւէններու առա-

տութենէն, տեղին աւազուաքին ընդմէջէն: Տեղն է յիշեցնել մեր ժողովրդական սուրբերը, օրինակ Ս. Սարգիսը, որոնք զերն են ստանձներ ձիւնաթաղ մահէն ազատելու մեր լեռներուն ճամբորդները:

Այս կարգէն և այս տարողութեամբ աւանդութիւն մը, լաւ ևս է ըսել իրողութիւն մըն է, վկայութեան օրէնքն ի մի համախմբուած գէպքերու, որ, կը գրաւէ այսօր, մեր ուշադրութիւնը: Կ'ակնարկեմ ՄԺԺՆԱԿԻ Ս. Յակոբ հայրապետին և անոր անունին հետ կապուած ու մեզի հասած՝ Նոյնան Տապանի հրաշալի աւանդութեան:

Այս մեծ և սքանչելագործ Սուրբը, գեռ մանուկ, գայեակի մը միջոցաւ, կը փախցուի Կեսարիա, ուր, կը մեծնայ ու կը զարգանայ յունական ուսման մէջ, մինչև արրուն տարիքը, որմէ յետոյ, կը դառնայ Ասորիք: Մեր տոհմային աւանդութիւնը զայն սերած կը նկատէ Ս. Լուսաւորչի սերունդէն, որդին ըլլալով Ս. Գրիգորի Սոսրովուհի հօրաքրոջ — հայեցի ծագման այս վարկածը, ինչպէս կը հաւաստեն «Սոփիք Հայկականք»ի հրատարակիչները, ստուգուած է նաև ասորական գրականութեան արժանահաւատ աղբիւրներէն — ԴԵՐ զարուքրիստոնէական իմացումին մէջ, անշուշտ, ուր, եկեղեցին տիեզերական փրկութեան մը գաղափարովն էր մտահոգուած, արեան այս զիմարածանումը, շեշտ և խտրական, երկրորդական կը մնար, եկեղեցոյ պատմութեան լոյսով նոյնիսկ, այդ օրերուն: Կեսարիան՝ ուր, վաղուց հելլէն իմաստութիւնը ծաղկած, և ուր, քրիստոնէութիւնը՝ հեշտ թափանցած, հզօր և հեղինակաւոր Աթոռներէն մին էր դարձած, այդ շրջանին: Հրէաստանի սահմաններէն դուրս, քրիստոնէական լոյսը տարածելը մտահոգութիւններէն մին էր եղած առաքեալներուն, սահմանամերձ Փոքր-Ասիական երկիրներու մէջ, ուր, չէին պակսեր անոր կոռւան գտնելու առաւելութիւնները, տրուած ըլլալով այդ երկիրներուն մէջ բնակող ժողովուրդներուն հոգեկան պէտքերուն հանդիտութիւններն ու ընկալչութիւնը:

Արեւմուտքը, իբր գործունէութեան գաշտ, ապագայի հեռանկար մըն էր, ուր, կայսեր պաշտամունքը կը տիրակալէր, և, ուր, օրէնքի խտութեան մէջ՝ կը ցրտանար միտքը, չուներ գեռ և պիտի չընծա-

յէր հեշտ կռուան մը նոր սղիւ մը ծաւալումին ինչպէս և ամբաստանումին:

Ըսի թէ այս դարուն՝ մին ու կարեւոր Աթոռներէն էր Կեսարիոյ Աթոռը (միւսները ըլլալով Անաիւքի, Աղեքսանդրիոյ և Հռոմի), հոն հարաւի հեշտ և նոյն ժամանակ չոր պայմաններու ընդդէմ, քրիստոնէութիւնը, լեռնաշխարհի նոր պայմաններու ազդեցութեան շրջանակին մէջ կը մանէր կերպով մը, — զօրաւոր կիրքերու, բունն ատելութիւններու լայն կրկնէն — հարաւի Աղեքսանդրիան — բարձրաւանդակի խիտ և լուրջ կենցաղի մը հարկադրանքին յարմարելու ստիպուած քրիստոնէութիւն մըն էր Կեսարիոյ գարոցին կրօնական որքան իմացական մտայնութիւնը:

Այդ Աթոռէն քրիստոնէութեան հասած մեծ գէմքերը, աստուածօրան ինչպէս բաւոյախօս, գրող ինչպէս խօսող, հաշտ են աւելի մարդկայնական, աւելի լուրջ հայրապետական մտայղացքին, որ դարէ դար չպակեցաւ եկեղեցիին մէջ, զայն դաւանող բազմազան ցեղերու մտաւորական հունձքին մէջէն: Հոն, հելլէն նրբութիւնը յաջողապէս կը թափանցէ լեռնականներու առօրյ, ամուր, պարզապէս աշխարհայեացքը: Սեղմ գլծերու մէջ, այս նկարագիրը պարզող մտայնութեան մը մէջն էր որ մարդուցաւ պատանի Յակոբը որ, յետոյ, մեծ հայրապետը պիտի կոչուէր, նմանցութեամբ Մեծ Մովսէսի, Յովհաննէսին և Պետրոսին: Միւս կողմէ չափազանց ահլէնութիւն է, օժտուած պատանիին վրայ, հաւրաւ դպրոցներուն ազդեցութիւնը, ներանձնական, ճշնողական կեանքին բուն պապակը, որ, լեռներու, քարածերպերու և անապատներու գիրկը կը նետէր՝ բազմութիւններ, բոլորն ալ ըզձաւոր՝ երկնքի մօտ ըլլալու, պատրաստուելու համար, ճոխ և լայն հոգեկան միջոցներով, հանդերձեալ կեանքին: «Հանապազամեա» այդ կեանքի մեծագոյն ճշնողներէն մին կը հանդիսանար այս դարուն՝ Ս. Յակոբ, և Կոստանդիանոս սքանչացումով, իր դահաւալութեան մը առիթով, ամբոյսին հրապարակաւ կը յայտարարէր թէ «երեք օրէնք են ի մէջ ընդ երկինս և ընդ երկիր, Անտոն՝ յեզրիպտոս, Սեղեբաստոս՝ առ մեզ և Սուրբն Յակոբ՝ ի Մծրին՝ յերկրին Ասորեստանեայց»: Գարուն, ամառ, աշուն, և

ձմեռն իսկ, բարձրաբերձ լեռներու նեղ ծերպերուն մէջ, այժեղգիտ, բոկոսն՝ քարերու վրայ, միշտ ծնրաղիւր, աղօթամբմունջ, անձնատուր իր կարգին, ծանր, դաժան, խտտմբեր հսկումներու՝ վարեց իր ճշնողական կեանքը: «Յորովայնէ» ընտրուած այս Սուրբը, «որ ինչ ընդ հուրանցանէր» չէր ճաշակած, մանկութենէն ի վեր, ալ, «խոտարուտ» ըլլալով պտուղներով և բանջարեղէններով կը դահանար միայն, ի՛ր իսկ ձեռքերովը կը անկէր ու կը խնամէր, և այն ալ ոչ թէ «խապէս» այլ՝ «կարօտութեամբ» կ'ուտէր խոտեղէն կերակուրէն՝ այսպէս, մասամբ գէթ՝ մեղմելով իր քաղցը:

Ասորիք դարձին՝ առանձնացած էր՝ քաղաքէն հեռու՝ լեռնավանքի մը մէջ:

Հրաշքներով և ճգնութեամբ համբաւուած այս Սուրբը սակայն, բաղդատարար, մեղմ, արեւոյ մարդերէն պիտի փութար ցրտութեան թատր եղող լեռնահայաստանի ամայններու մէջ, կրկնուած սաստկութեամբ մը շարունակելու երկտառարկան զարհուրելի մրցանքները իր մարմնոյն արդէն պարտադրուած զրկանքներուն վրայ աւելցնելու ալիսպէս խիտ, դժուարածոյժ կլիմայի մը բրտութիւնները: Կուգայ ան հարաւէն. — սրբութեան, ճգնութեան ու հրաշագործութեան մեծ համբաւով գէպի երկիրը Հայոց. հալածուած ալիսպէս սրտառու՝ ուրիշ երազէ մը. «հետի», «բուկոտն» և միշտ «այժեղգիտ», դարուն վայել երկնախօյզ, երազահալած մարդու մը բովանդակ ալիւրութեամբ: Մարդ կը փորձուի տեսնել այս անապատականը մը՝ տովին Բիւրակն լեռներու կատարէ մը, իր նայուածքին առջև փռուած Այրարատեան դաշտը և Արաքսը, ժապաւէնի երկը մը ինչպէս, որ կը զալարի փառացի, պարագրկելով դաշտին զմրութեանքը: Նրջավայրին տարօրէն թելադրիչ, խաղտուն գեղեցկութիւնները հեռանկարին մէջ ինքզինքնին ձեռող ձիւնապսակ կոները, խոնարհող կոհակաւորումներով: Փոքր բարձրութիւններու հետ հաշտ իր հոգին ի՛նչ անզուսպ մղումով մը ընդառաջած պէտք էր ըլլար անպարագիծ ամբարտակումը մեծ գագաթին: Մանաւանդ նուիրական լերան — Այրարատ — անհունօրէն տպաւորիչ խորհուրդը, երկինքը ծակող սլաքանման խոյանքը, ս՛րքան պէտք է խռոված ըլլան.

բարձրութեան ու մենութեան՝ այնքան հետախոյզ միտքը անոր, Այս վիճակները դժուարաւ կը նկատանան: Բնական լեռնէն դէպի Այրարատ բնակարար մը մեծ գիծերը, չեմ խորհիր որ, շատ տարբերէին անոնցմէ՝ օրոնք, յետոյ, այն լեռնաշխարհը ճամբորդողները ըրին այն խանդավառ նկարագրողները այս գեղեցիկութեանց (Լինէ)՝ Յօրենի արտեր, վէտովէտուն, կանաչ, պտղորակ աղբիւրներ՝ զիւղերու ընդմէջէն, արծաթի ժապաւէտներով, հեղասահ՝ դէպի ալքերը երկրին, փրփրազեղ, մշտամրմունջ, աղջնակներ՝ սափորներուսին՝ աղբիւրներու առջեւ՝ նաշխուն տարազներով, փոքր կաթողիկէներ դիւղերուն, խաչանիշ, սլաքուն, և հոն, աւելի հեռուն, կաթողիկէներով հարուստ, մեծախարխիս և պերճաւք, մեծագոյնը, Ս. Էջմիածինը, նորարուխ մայրը Հայոց աշխարհի եկեղեցիներուն: Եւրպայի երկրախոյզներ, այսօր իսկ, կը պատմեն խոր յուզումով՝ այդ համապատկերէն, այս կարգի զգալութիւններ: Հարաւի չոր, խիտ վայրանկարներէն մեկնող հայրապետին համար ի՞նչ յորդ պահ, անկը սխրանքի, սահմանազերծ ամբարձումին: Դրէք զայն վերելքի սանդուխին, հասնելու համար լեռը պոսակող մեծ աւանդութեան, նուիրական մասունքին՝ Նոյեան տապանին: Վերելքի այդ ճամբան, նեղ, խոր, իրար կտրատող և իրերամէջ, ձորերու և հովիտներու ճամբայ մըն է տաժանքի: Ու հայրապետը կը բարձրանայ անզգած մարմնոյն խոնջէնքէն տարուած իր երազէն: Ու ժամեր . . . օրը ամբողջ, ու մէկ մասը գիշերուան, վատտակարեկ, ուժասպառ, ա՛լ անկարող քայլ առնելու, ու կը փլի իր ծունկերուն վրայ . . .

Աւանդութիւնը մանրամասնօրէն պատմել փորձելը աւելորդ ճիգ մը պիտի ըլլար, վասնզի այդ՝ պիտի նշանակէր ստեղծել մեր օրերուն՝ վիպական էջ մը: Մեր ընթերցումները՝ ժամանակակից վերելքներու ճամբորդութիւններուն, ցարդ անմատոյց այդ գագաթներուն ամբարձումին չուրջ, կը պարունակեն երբեմն, ինքնին խոսովիչ գեղեցիկութիւններ, մեր շունչը բռնելու աստիճան տրամադիրք:

ՄԺՏՆԱԿԻ Ս. Յակոբ հայրապետը, իր տաժանքին մէջ, կ'արժանանայ երկնային միջամտութեան, և «ձեռամբ հրեշտակի

Աստուծոյ» կ'ընդունի նշխարը դարերու ձիւնին ներքե խորհրդաւոր տապանին: Անբաւութիւնը, աւելի ճիշդ՝ անբաւարարութիւնը մեր ոյժերուն, յաճախ, կը պաշտպանենք մենէ վեր Զօրութեան մը այս կարգի նպաստներով:

Այն մասնակի հանգամանքը — չ'ընելու համար բացառիկ — որ այս աւանդութիւնը ալլապէս այնքան նուիրական ու այժմէական կան կ'ընծայէ մեզի՝ վերելքի անխորտակ ու անհաճանջ ձգտումն է ինքնին, մեր ոյժերուն երբեք լքուն և միշտ կենդանի վերելքի ճիգը, որ, անհատին ինչպէս ազգերու կեանքին մէջ այնքան ճակատագրական գեր մըն է ունեցած: Իրենց ասիւրքներուն զօրեղապէս փարած ու իրենց երազները տազնապով պաշտպանել ձգտած ազգեր միայն, վերելքի իրենց ճամբուն՝ աննկուն ու վայրագ կամքի մը կորովով, մարմին են տուած ու յաւէթապուցած իրենց ազգային — քաղաքական, բնակրային, իմացական ու կրօնական — բարձրագոյն ըզձանքները իրագործելով այսպիսի պատմութիւնը, աւանդութիւններու վրայ, տոհմային շեշտ ու պերճ նկարագրիչներու մէջ: Տեսիլքներէ պարպուած ազգեր — որքան ալ արտաքուստ մեզի երևան հզօր, բարգաւաճ, յաղթանակներով, փառքերով ու համբաւով հարուստ — իրենց պատմութեան այս կամ այն շրջաններուն, ուշ կամ կանուխ, դատապարտուած են՝ այդ պերճանքին ու փառքին մէջ նոյնիսկ, ներքե՝ նապէս քայքայումի: Եւ այս եղբրական իրողութիւնը կարելի է հաստատել պատմութեան զանազան դարաշրջաններուն:

Ոչինչ կը մնայ, տիեզերահամբաւ ու անպարտելի կայսրութիւններէ, պերճ ու բարգաւաճ Բաբելոնէն, ծովը շղթայով սանձահարող անաւոր Քսերքսէսէն, վասն զի, հակառակ այդ բոլոր պերճութեան, պակսեցաւ իրենց այն անմահ խմորը սրբազան ստեղծումին՝ ասոր կամքին ու հաւատքին: Ժողովուրդները կը մեռնին՝ երբ մեռած են իրենց երազները: Իսկ մնացածը . . . Սնունքներ, գործքեր, ու մոխիր փառքերու: Ալլապէս սրտառու է սակայն, զիտել ուրիշ պատկերներ, այս աշխարհի վրայ, ուր, զլխովին ներհակ վիճակներ կը տպաւորեն մեզ՝ հերքելու աստիճան պատմութեան այս փաստերը: Այս-

պէս, զարերու երկայնքին, եղած են ու կան դեռ, ժողովուրդներ, որոնց ճակատադիրը զիրենք զամեր է անագորոյն զերութեան Անիւին. զանոնք զրկած կեանքի բոլոր բարիքներէն, ու անոնց ուսերուն զիւրած, բոլոր չարիքները այս աշխարհին, ու չէ յաջողած ստիպել, խորտակել անոնց մէջ զուսպ, խոր, ազնուական տեսիլքը, «հրեղէն սիւն»ը, Ս. Գրքի բառով:

Այդ «հրեղէն սիւն»ին է որ հետեւած են այդ ժողովուրդները՝ զերութեան աւազուածքներուն ընդմէջէն, հանդուրժելու երկրային դժոխքը, ու տակաւին չեն մեռած: Վասնզի կը հաւատային ու կը հաւատան դեռ, այն անվրէպ ձայնին որ հնչած էր իրենց զոյութեան արշալոյսին: Ու Հայ ժողովուրդը՝ մինն է անոնցմէ, որ, երազէ երազ, տեսիլքէ տեսիլք, հուրի ու սուրի, արիւնի ու աւերի ընդմէջէն մարմնաւորած է, իւրայատուկ ու սեպհական ճիւղով մը, իր երազները, ու մերթ հոգիի տեսիլքի յանդուգն թափով, Աստուած է իջեցուցած երկինքէն իր տեսիլքներուն իրականութեան մարմին առնու. և Ս. Գրիգորի տեսիլքով հիմնարկուած Ս. Էջմիածինը ոչ այլ ինչ է քայց եթէ իրազորութիւն իր տեսիլքին, հայրենի սրբազան հողին վրայ:

Ահա թէ ինչո՞ւ, Այրարատ նուաճել երազող, և Մեծ Մովսէսին նմանող այս անապատականը ինծի կը թուի խորհրդանշանը ըլլալ մեր ժողովուրդին, որուն ճամբուն կը սլաշարեն յաճախ չարիքին ոյժերը, սակայն, անկարող մերժելու զայն իր երազէն: Հայրենի նուիրական լեռան մէկ խորշին քնացող և իր երազին բեկորը երկնքէն ընդունող Մժճնացի Ս. Յակոբ Հայրապետը, այս ժողովուրդին պատմութեան մէջ, առանձին դէմք մը չէ: Մեր բոլոր հայրապետները՝ անոր հոգիով և անոր ամբողջութեամբ զիմաւորած են մեր ժողովուրդին վրայ խուժող անբաւ աղէտքներն ու սարսափները, և չեն խաբուած: Այսօր, կայ, ի հեճուկս բոլոր զարերու բռնութեանց ու արհաւիրքներուն, այդ ժողովուրդը, զարմացնելու աստիճան այս աշխարհին իմաստութիւնն ու սպասումը:

«Յաղորդ եւ Ս. Հայրապետ...» որքա՞ն իրաւ նոյնքան և ստոյգ երբեմն, մեր նարականները:

ՀԱՅՐԻԿ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ԴՐԱԿԱՆ ԵՒ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՔՆՆԱԳԱՏՈՒԹԵԱՆ ԴԵՐԸ ԱՍՏՈՒԱՆՈՇՈՒՆԶԻ ՄԷՋ

Քննադատութիւնը զատուութեան եւ տրամաբանութեան արուեստն է: Ամէն զատում և տրամաբանութիւն իր մէջ ունի բաղդատութիւն և ընտրողութիւն. նոյնիսկ ամենէն պարզ արտայայտութիւնն անգամ իր խորքին մէջ կը պարունակէ քննադատութեան նախնական ըմբռնում մը: Ամէն մտածում կ'ենթադրէ ընտրութեան մը և դատողութեան մը յառաջատուութիւն (process). կ'ըսենք կամ կ'ընդունինք թէ աս շիտակ է և ան՝ սխալ, կամ աս ճշմարիտ է և ան՝ թիւր, իրր հետեանք քննադատութեան մը: Ուրիշ խօսքով քննադատութիւնը ողջմտութեան, ուղիղ հասկացողութեան՝ այսինքն բանայնականութեան չափանիշն է:

Անշուշտ սովորական խօսակցութեան մէջ յաճախ քննադատութիւնը սխալ կը ըմբռնուի, և իր յոսի իմացումով նկատի կ'առնուի, ըստ սրում քննադատը ան է որ սխալներ կը դանէ, տկարութիւններ կը մատնանշէ, պակասներ երեւան կը բերէ, որով քննադատութեան հետեանքները օգտակար և կերտող ըլլալէ աւելի վնասակար և քանդիչ կը դառնան, դրական ըլլալէ աւելի ժխտական են, հետեաբար քննադատը կը խանդարէ մեր հաճոյքները, կը կործանէ մեր հաւատալիքները, կը խորտակէ մեր հոգիի և մտքի կոթողները առանց անոնց տեղը նորեր կառուցանելու: Բայց այս չէ ուղիղ քննադատութեան ճշգրիտ հասկացողութիւնը, ճշմարիտ իմացումը, քանզի ճշմարտութեան և զեղեցկութեան բոլոր ճշգրիտ մերձեցումները, բոլոր իրական նուաճումները, բոլոր արուեստներու բոլոր զեղեցիկ կերտումները կարելի է ձեռք բերել մի միայն ընտրողութեամբ և փորձարկութեամբ, այսինքն քննադատութեամբ: Անքննադատ միտքը վաղանցուկ տգաւռութիւններու խուսափուկ ազդեցութիւններու խեղճութեան և յարափոփոխ տրամադրութիւններու ենթակայ է. վասնզի չի գիտեր թէ ինչո՞ւ կը հաւատայ և կը հրճուի, չի կրնար իր հաւատաւններուն և